

ФЕНОМЕН ДЕСЕТЕРАЧКОГ РИМОВАНОГ ДВОСТИХА У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ

О БЕЋАРЦУ

Дивно чудо „наше најкраће народне песме“,¹ како Младен Лесковац у предговору своје познате антологије назива бећарац, представља и даље недовољно испитан терен и велики изазов за проучаваоце српске народне лирске поезије. Надахнута и ауторитативна, у нас прва и једина студија о бећарцу, ипак, у много чему није до краја распетљала мистику компликованог двостиха наше народне поезије. Остају велике недоумице, чак и неспоразуми на термилошкој плану, затим, на нивоу предочавања књижевноисторијске и музичке генезе десетерачког двостиха и, коначно, његовог географског распрострањања.

Четири године после првог издања Лесковчеве антологије *Бећарац* (1958), Винко Жганец у тексту *Мелодије бећарца* пише: „Бећарац је заправо бећарац онда када се ти двостихови пјевају, и то не било коју мелодију, него баш ону која се назива истим именом. Кад гајдаш само свира неку мелодију, а уз то не пјева, вјешт народни пјевач одмах ће знати да ли он свира бећарац или коју другу врсту напјева народне пјесме. Има, дакле, тај израз бећарац основа не само у тексту него и у мелодији, музици. Но, ослањајући се на праксу народних пјевача, ми знамо да се ови кратки двостихови могу пјевати на разне друге мелодије, које немају никакве везе са мелодијом бећарца. Након тих констатација чини се да прије споменута збирка Младена Лесковца није названа правим именом, јер ти двостихови које она садржава нису сами по себи, по голем свом тексту и форми (десетерачки двостих) бећарци. Под тим именом подразумева се нешто шире, нешто што обухваћа још неке елементе, којих у споменутој збирци нема. Кратке, заправо наше 'најкраће народне пјесме' наш народ не зове свагда и свугдје бећарцима. Он има за њих разна имена у разним мјестима и временима, као: писмице, припјевки, кратке, самице, преклапуше, гонеталице, пријекуше, тркавице итд. Истина, често и ти називи означавају првенствено начин пјевања народних двостихова, а тек у изведеном смислу су уједно и назив за текстове 'кратких пјесама' често баш таквих какви се у Лесковчевој збирци називају бећарцима. У крајевима гдје су уобичајени ти називи обично није познат израз бећарац за једнаке или сличне текстове у двостиховима.“²

¹ Младен Лесковац: *Бећарац*, Матица српска, Нови Сад, 1958, 1979, стр. 9.

² Винко Жганец: *Мелодије бећарца*, Зборник за народни живот и обичаје јужних Словена, Загреб, 1962, 40. стр. 513–523.

Жганчеве примедбе су значајне и инспиративне, чак пресудне у разумевању феномена десетерачког римованог двостиха. Оне подстичу на живо размишљање о термилошким својствима десетерачког двостиха. Очигледно је да термин бећарац није једини и да не може пледирати за позицију која ће, како на музичком тако и на књижевном плану, бити свеобухватна. Осим назива двостиха, које наводи Жганец, поменимо ојкачу, гангу, розгачу, рере и шаранац.³

Бећарац је, нема сумње, настао у Срему, Бачкој и Банату, „па се онда преко Славоније а кроз Шокадију, и са чврстим а плодно сочним стаништем у њој, спушта ваљда тамо негде ка Кордуну и Лици, да би онде, као заустављен преградом од кордона Војне границе, као пресечен, нагло устукнуо и умукао“.⁴ Оваква Лесковчева мапа бећарца је, најблаже речено, нејасна. Она је врло уска и заснована на произвољном одређењу: „ваљда“. Жганчеве примедбе овде се показују функционалним. Широко је простор на српском говорном подручју где се пева и чује та минијатурна песма. Без Босне и Херцеговине, данас Републике Српске, тешко је замислити сваку, чак и на брзину скицирану мапу која предочава постојање „компликованог двостиха“.

Вук Караџић није много марио за ову творевину. Конкретно, бећарац му није запињао за око, мада је знао да постоји. Тако, на пример у *Рјечнику* (1852), као прилог оштријем тумачењу речи родитељка, појављују се овакви стихови. *Од цвалера бољеј рога нема, / Од цвалерке боље родитељке*. Лесковац наводи и примјер бећарца поводом ријечи штикла (*Мојим шором никад блатића нема, / Све цвалери на штикла разнели*).

У народним пословицама које је Вук сакупио налазе се овакви двостихови: *Нек' се жени, жељела ја мајка, / њеја мајка, а он дјевојака*. Или: *Дивне ли су зелене ливаде, / још дивније дојке у дјевојке*. У *Црвеном бану* примера има много: *Ој, дјевојко, лијеја ли си сџрука, / да ши није јод кецељом мука*. Или: *Ој, девојко, шџо си џако луда, / шџо се баџи, џе ми разди муда*. И поред очигледних „бећарских“ одлика, ови стихови нашли су се у сасвим другом контексту, те користимо прилику да их „истргнемо“ и ставимо тамо где им је, такође, место. Као могући разлог Вуковог игнорисања бећарца, Лесковац наводи ону чувену Караџићеву реченицу из 1854. године: „Што сам досад све колишио, овдје ћу изријеком да кажем: да се у свему народу нашем нигдје не говори српски тако ружно и покварено као у Сријему, у Бачкој и Банату“.

³ М. Лесковац: *Још један назив за бећарац*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXII, 3, Нови Сад, 1974. У другом издању своје антологије, на стр. 48, у фусноти Лесковац не прихвата сугестије Маје Бошковић–Stulli (*Петокрако зашџо си црвена*, Загреб, Лукас, 1959, стр. 6) „да се ове пјесмице зову још и писмице, самице, розгалице, кратке, припјевци, припјевци, канталице и слично“. Овде се, дакле, указала кључна Лесковчева грешка.

⁴ М. Лесковац: *Бећарац*, Нови Сад, 1979, стр. 14.

Нисмо сигурни да је Вуково „непризнавање“ екавског изговора играло пре-судну улогу поводом бећарца, односно десетерачког двостиха. Јер, да је Вук имао више интереса за „кратку песмицу“, забележио би примере на ијекавском говорном подручју. Склонији смо мишљењу да Вук, напросто, ту минијатурну творевину није сматрао релевантном за свој посао и да је она, за њега, тада, представљала тек само фрагмент истргнут из веће лирске цјелине. А да је Вук омашио кад је у питању екавски изговор, ту спора нема: сјај и лепоту говора Срема оваплотио је, само две године после Вукове изјаве, у својим песмама, нико други до Бранко Радичевић.

Кад говоримо о времену формирања бећарца, Лесковац је врло опрезан: „Оно што је извесно, то је да је бећарац већ пре средине XIX века формиран, или бар у јеку формирања“.⁵ Наводи песмарицу (1844) Петра Вукичевића из Сомбора, коју је у рукама имао Радивој Симоновић који се, у листу *Бранково коло* (1907), присетио једног примера: *Боже, сјари ко за која мари, / а рас-јари ко за кој не мари*. Жалећи што од песмарице није остало бољег трага, Лесковац подроднију своју анализу заснива на *Бачванским њесмама* Стевана Бошковића (Нови Сад, 1862, 1879) и *Банайским њесмама* од П. Т. (Нови Сад, 1863, 1866).

У Рукописном одјељењу Матице српске, Марија Клеут пронашла је пјесмарицу Николе Беговића (1821–1895). О времену и месту настанка, М. Клеут каже: „Као и многе друге, и ова песмарица мало открива о околностима свог настанка, али би се скоро сасвим поуздано могло одредити време и место њеног настанка. У Костајници као богослов, Никола Беговић боравио је 1843. године, те је то свакако, време када је почео белажити песме у своју песмарицу. Скупљати их је могао и раније а белажење се могло наставити и нешто доцније“.⁶

Ова песмарица најстарија је пронађена збирка са примерима десетерачког римованог двостиха. Настала је двадесетак година пре збирки које помиње Младен Лесковац. Ваља имати на уму да је Костајница већ амбијент у којем доминира ојкачка певанија, те се термилошко и друга питања проширују на виши степен разматрања. Позната је стара ојкача: *Пала мајла њреко Косџајнице, / а ведрина изнад Добрљина*.

Ојкачом и бећарцем, као комплементарним творевинама дуж Војне границе, од Далматинске загоре до Темишвара, предано се бавила Славица Гароња Радованац:⁷ „Да је ојкача или бећарац — аутентична баштина српског народа на

⁵ М. Лесковац: *Бећарац*, Нови Сад, 1979, стр. 28.

⁶ Марија Клеут: *Песмарица Николаја Бјејовића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXXV/1, Нови Сад 1987, стр. 171–179. Погледати полемику Н. Грујичића са М. Клеут у „Пољима“ бр. 351, 352, 353–354. и 355.

⁷ Славица Гароња Радованац: *Ојкача – о најкраћој српској њтрадиционалној српској усменој њесми и савременом њолиџичком фолклору*, прочитано на трибини *Чија је ојкача?*, Удружење књижевника Србије, Београд, 22. јуна 2011.

простору бивше Војне Крајине, и то српског становништва с обе стране некадашње вишевековне Границе — нарочито сведочанство пружа обиље сакупљене, а до данас необјављене рукописне грађе из средине и с краја 19. века, као и првих деценија 20. века, која се чува у Етнографској збирци Архива САНУ, нешто и у Матици српској. И то је део научног немара који данас скупо политички плаћамо. У том смислу треба споменути, до данас познату најстарију познату збирку дистиха, сакупљених управо са подручја Лике, тј. Војне Крајине, чији је аутор Никола Беговић, познати српски трибун, свештеник и сакупљач класичних српских народних умотворина (*Српске народне њјесме Лике и Баније*, Загреб, 1885; *Живош и обичаји Срба љраничара*, Загреб, 1887). Ову збирку бећараца он је као млад учитељ богослов сакупио 1842. у Костајници (која се и данас чува у Рукописном одељењу Матице српске, делимично обелодањена у радовима Марије Клеут) — као још један прилог о првенству, али и неискоришћености доказа о евидентно српском националном пореклу ојкаче. Сем овог, кључног доказа о Војној Крајини као највероватнијој колевци настанка дистиха или ојкаче, у споменутој Етнографској збирци Архива САНУ, чува се и неколико хиљада забележених и необјављених дистиха Манојла Бубала Кордунаша, који је ове песмице током свог теренског рада, почетком 20. века, бележио широм бивше Горње Крајине (мисли се на Кордун и Банију). Такође, нешто раније, на прелазу из 19. у 20. век, и на простору Западне Славоније, учитељ Сима Милеуснић забележио је у српским селима око Папука и Псуња све до Нове Градишке, такође око хиљаду дистиха-бећараца... Од штампаних збирки треба напоменути из ранијег периода збирку *Личанке* Драгослава Алексића (1934), који такође доноси стотинак *љрелица* и *розјалица*.“

Међутим, треба, даље, припоменути да у збиркама из осамнаестог и с почетка деветнаестог века има примјера бећарца. Истина, они су, у примерима које ћемо навести, дати под плашту пословица, али је очигледно да нису само то, већ бећарци пре свега. У збирци Јована Мушкатировића *Причће или љи љросћому љословице* (Беч, 1787) има овакав двостих: *Љеџи, љоје, нека село љлаћа, / ал' се љази, не љосери љаћа*.⁸ Масан, прави бећарац, поред којег стоји опаска: *Далмацианска љословица*. Овај детаљ, наједанпут, шири видике поводом географског распрострањања „кратке песмице“. У другој Мушкатиревиће-

⁸ Примери из збирки Јована Мушкатировића несумњиво говоре о постојању „компликованог двостиха“ пре извора које наводе М. Лесковац и М. Клеут, и вуку дубље у прошлост: читавих педесетак, односно стотину година. Наведени примери увелико стишавају Лесковчеву зебњу: „Трагање за бећарцем дубље у прошлости све је теже: забележених текстова, по свему судећи, нема ни онолико колико до 1844, а података за какву-такву слутњу мало је“ (*Бећарац*, Матица српска, Нови Сад, 1979, стр. 24). Две ствари, поводом изучавања бећарца, врло су значајне и без њих је практично немогуће приступити било каквој истраживачкој акцији која пледира за иновацију; прво, морају се уважавати Жганчеве примедбе које отварају могућност интегралног сагледавања феномена десетерачког двостиха на српско-хрватском говорном подручју и, друго, ослобађати се хладног, окамењеног модела школске жанровске категоризације, те, без предрасуда, под плаштом пословица и клетви, откривати очигледне примере бећарца, односно, двостика о којем је реч.

вој збирци *Причѿе илиѿи ѿ ѿросѿоѿу ѿсловице* (второје и умножено изданије, Будим, 1807) налази се овакав двостих: *Кућа ѿи се кућерином звала, / а жена ѿи чело ѿлаве срала.*⁹ И у Ерланјенском рукојису (1716–1733) има двостихова који стрше у ткиву песама и дјелују као потпуно самостални: *Оїледало, да би не іледало, / ѿи си мене мајки оїадало. Или: Боље драїу љубиѿи на камену / неї недраїу на меку душеку.*

Лесковац предочава пример бећараца који певају јунаци Сеоба Милоша Црњанског: *Темишваре, ни село ни іраге, / већем један ѿокрај बारे смраге.* Лесковац је у недоумици да ли је било могуће да се 1752. године, коју у свом дјелу наводи Црњански, пјева бећарац. Овако се одређује: „Може бити да је бећарац или нека његова рудиментарна форма, образована већ негде под крај XVIII века. То су нагађања, међутим“.¹⁰ Имајућу у виду примјер из прве Мушкатировићеве збирке, нама се чини да је то сасвим реално, и да је бећарац, без икаквих нагађања, постојао крајем осамнаестог века, али и пре.

Уђемо ли на тренутак у деветнаести век, приметимо да је бећарац имао утицаја на песнике романтизма. Драгиша Живковић пише: „И сада, ако упоредимо бећарце с љубавним песмама наших романтичарских песника, застајемо изненађени: многи и многи мотиви, тон, метар и ритам, унутрашња рима, поенте, целе песме наших романтичара од Бранка до Лазе Костића, могле би се унети у збирке бећараца, и обрнуто: многе бећарце као да је испевао неки од ових песника, нарочито Змај или Лаза Костић“.¹¹ Поетско савршенство бећараца, дакле, деловало је и на уметничку поезију, провоцирало пјеснике који су испитивали свеколика стилско-језичка својства језика. Тако код Радичевића читамо: *Данас има а суїра нас нема, / Ајг' у коло ко ће ѿу да дрема,* код Змаја: *Имам ѿсеме ако нема злаѿа, / ѿсеме – дисер драїој око враѿа,* код Лазе: *Сиѿних жеља ѿолеїело јаїо / да с висине изїлегају злаїо.* Читав век доцније, Бранко Ћопић, непоновљиви крајишки маг хумора и трагике, чије је дјело дубоко проткано златним нитима ојкаче, пева: *Изневјерих ѿоуѿ сабље ѿуїе, / мала моја из Босанске Круїе...*

О ОЈКАЧИ

Српско народно благо никад није престало да изненађује својим изворима и лепотама. С колена на колена, оно је вековима опстајало као златоносна нит без које нема идентитета и континуитета једног народа. Углавном анонимни,

⁹ Поред овог двостиха стоји опаска: *Тешке су клеїве.* Није редак случај да су клетве чист бећарац илити, пак, ојкаче. На пример: *Дабоїда се іреврнула на ме / іриколица ѿуна удовица. Или: Свекрвице, боїда боловала / ѿїшалу сламе сама ѿодерала.*

¹⁰ М. Лесковац: Исто, стр. 28.

¹¹ Драгиша Живковић: *Две стилске црте српског романтизма, Евројски оквири срїске књижевносїи*, Просвета, Београд, 1970, стр. 207–234.

певачи и казивачи надахнуто су доносили бисерје поезије, и епске и лирске, и тако расцветавали заметак народног бића у конкретне духовне плодове.

Стешњени између великих царстава, Срби Крајишници столећима су служили као топовско месо. Како су дували историјски и ратни ветрови, тако су Срби облачили солдатске униформе и гинули за друге: *Ој, Крајино, крвава 'аљино, / с шебе вазда зайочиње кавіа, / крвав ручак, крвава вечера, / свак' крваве жваће залојаје.* Одлазећи у рат, за новог господара, слутећи да се неће вратити, Крајишник је певао ојкачу: *Роди мајко још једној ко мене, / ђа ћеш имај' двије усјомене.*

Кад год је Аустрија ратовала против Турака, имала је помоћ Срба у бунама и устанцима. Учествовањем у хришћанској аустријској војсци, наш народ је покушавао да збаци османлијску власт и васкрсне српско царство. А после сваког мира, морао је бежати испред турске освете. Многи су остајали без кућног прага, боси спасавали живу главу преко новоустановљених граница. Снажна и незауостављива сеобна плима измештала је стотине хиљада живих душа.

Иво Андрић је записао да „сеоба разголићује живот човеков до најскровитијих појединости“ и да је она нешто „најтужније у људском животу“. Али, „има сеоба, смрти нема“, наставља Милош Црњански и додаје: „Сеобе се настављају вечно.“

У својој иницијалној објави, катастрофа изражава аспект рушења, раскида, губитка, растанка, пораза и смрти. Али, дубина катастрофе нема само облик несреће, ма колико то чудно и парадоксално звучало, она скрива и позитиван аспект, који је важнији, а односи се на заснивање другачијег и новог живота, психичку трансформацију и друштвену промену, поновно рођење, победу, слободу, и коначно – васкрснуће. „Нека буде што бити не може“, рекао би Петар Петровић Његош.

У таквим приликама, ојкачко певање је било и остало начин живота, неуништива духовна вертикала одбране од мукотрпних таласа стварности и историје. Србин Крајишник пева и кад му се плаче. Неће бити патетично ако кажемо, он пева и кад умире. И кад га је коштало, тако је поступао. Ојкачка певанија је дубоко свезана за голи живот. Она својим особеним музичким напоном изазива осећање достојанства и горштакког господства, херојства и снаге, а с друге стране, широким регистром тема и мотива, духовитошћу и слободом израза, релативизује непрекидне опасности над главом, страдања и муке, ратне похаре и изгидије.

Динарски тип човека пун је свежине духа и урођене интелигенције. То су људи обдарени живом и разноврсном осећајношћу, која отвара непредвидиве просторе маште и поступака. Код њих се лако и препознатљиво јављају импулси одушевљења и љутње, поверења и ината, наглости и смиривања. У првој прилици, где год стигну, певају и причају, држе до предања и традиције. У Вој-

водини готово да нема места где се нису настанили, нарочито после Другог светског рата, али и у најновије време, крајем прошлога века. Колонисти у Војводини никад нису заборавили своје корене: *Ој, Крајино, жалио ње не ди, / да се нисам родио у њеби*. То је животом импрегнирана прича о споју динарског и панонског менталитета, крајишког и шајкашког сензибилитета оличеног у вековном граничарском искуству. И крајишник и шајкаш значе исто – граничар.

Најновије досељавање Срба Динараца-Крајишника, крајем двадесетог века, уз грађански рат у дившој Југославији, мери се бројем већим од пола милиона живих душа и представља, ћопићевски речено, „девету офанзиву“. С њима су дошли и култура, обичаји и песме.

У ланцу синонима за вековну крајишку певанију, термин *ојкача* је најрелевантнији и најприсутнији, свеобухватан и јасан. Настао је у областима Кордуна, Баније и Босанске крајине (Поткозарје, Подгрмеч), и ширио се даље. Славица Гароња Радованац указује на збирке римованих двостихова (Николе Беговића, Манојла Бубала Кордунаша, Симе Милеуснића и Драгослава Алексића) прикупљених на простору Војне крајине у деветнаестом и првој половини двадесетог века и тиме показује место настанка и ширења ојкаче.

Свестрани неуропсихијатар, Петар Бокун, аутор књиге *Далмација и Срби* (2009), на основу сопственог искуства у динарском амбијенту, скицирао је карту „ојкања или ојкаче“, ширећи тиме географски простор који захвата ојкача, заједно са другим облицима римованог двостиха (рера и ганга) у врличком делу Далмације и његовом окружењу.

Одасвуд пристигла, српска динарско-крајишка певанија у Војводини (Србији), у синергији избегличких и прогнаничких судбина, на плану анимирања и потребе очувања сопственог нематеријалног културног наслеђа, доносећи различите локалне вредности, ствари и појаве, уједначила је своје погледе на терминолошком плану за десетерачки двостих. Ојкача се установила као кровни назив за најкраћу динарско-крајишку песму у два римована стиха.

Као релевантан пример из живота, може послужити изјава Јованке Јованчевић (87 година), избеглице из села Малован код Грачаца у Лици. Она се у дубокој старости скућила подно Фрушке горе, у Гргетегу код Ирига: „Кад пустиш козе и овце на пашу, а не зачујем пјесму личку, ојкачу, као у старом крају, дође ми да се исплачем.“¹² Овде се види колико је присутан и снажан термин ојкача, доминантнији у својој дубини од локалног личког ојкана.

Када је Хрватска 2011. године себично номиновала и успела да, не помињући Србе, постави древно ојкање на Унескову листу угрожених вредности, као искључиво своју баштину, то је код новопридошлог крајишко-динарског света у Србији, уз већ огромне ударце поводом губитка кућног прага и основних услова за живот, изазвало додатну резигнацију и бол, најсликовитије оли-

¹² Јово Слатинац: *Динару заменила Фрушкојорјем*, Политика, Београд, 16. март, 2014. стр. 16.

чене у крупном наслову на корицама *лисџа за избјејла, ѿројнана и расељена лица*: „Отеше нам и ојкачу!“¹³ Дакле, многобројну избегличку српску популацију други покушавају да лише и духовне вертикале бића, супстанцијалне значајке живота и смисла.

Етномузиколог Весна Ивков, дипломирала на Академији уметности у Новом Саду на тему *Ојкача – савремени војвођански облик Срба из Хрватске*, у својој новој студији¹⁴ каже: „Крајем двадесетог века, уместо назива *ојкање* че-шће је у употреби термин *ојкача*. То значи да се *ојкање*, тј. певање, сада посматра у синтези са поетском компонентом, дакле као јединствена музичко-поетска форма. Пратећи својеврсни еволутивни процес народне терминологије, под појмом *ојкање* сматрало се тремолирање на слогу *о*, а сада се оно у данашњем смислу тумачи као певање, односно извођење *ојкаче*... Срби са Баније, Кордуна и из Лике, који данас живе у Војводини, употребљавају овај нов израз *ојкача*.“

Ово је виђење које подразумева динамизам ојкачког феномена и признаје његов еволутивни развој до данашњих дана. Оно га не посматра у заустављеном облику, у непроветреним матрицама значења. Као етномузиколог млађе генерације, Ивковљева је разумела да ојкача, по плодносном бескрају животних призора и тема, понајпре јесте књижевна творевина, а онда и вокална, односно, музичка. Синтеза једног и другог са трећим елементом – сценским, васпоставља овај феномен у целини.

Дакле, ојкача, и кроз најновије сеобе и нова сабирања, пронашла је саму себе, утврдила своје место као коначан и најрепрезентативнији термилошки амблем у мноштву многобројних назива за крајишки певани десетерачки двостих. То је на животном и научном плану спасоносно, не само у односу на етаблирани бећарац који такође има своје синониме (шалајка, дикица, шаранац), већ и на пољу укупне народне књижевности која је, заједно са музичким аспектом, поводом овога феномена, била препуштена збрци распршене термилошке грађе што је збуњивала и обесхрабривала, не само истраживаче са стране, већ и локалне актере. Тиме је у својој пунини, коначно, заживео староставни термин – *ојкача*, подмлађен новим догађајима који су обележили савремену историју и културу. Устоличен је и канонизован термин за препознавање укупног крајишког десетерачког двостиха као „поетско-музичког облика Срба Динараца-Крајишника у Војводини (Србији)“, и шире.

Постоје слични термини из овакве семантичко-звуконе равни: ојкан, ојкалица, ојкавица, војкача, војкавица, војкавица... Лепеза ових и сличних појмова извире из глагола ојкати, што значи – отегнуто и тужно певати наглашавајући

¹³ *Крајишке новине*, Нови Сад, бр. 9, 2011.

¹⁴ Весна Ивков: *Принципи обликовања банијске ојкаче у Приревици* (Зборник Матице српске за сценске и музичке уметности, Нови Сад, 2004, бр. 30–31, стр. 7–26.

глас ој, одакле је, логично, настао и назив ојкаче.¹⁵ Даље, војкати значи „пева-ти удвоје тако да после заједничког понављања стиха један певач пева отегнуте, а други испрекидане самогласнике“.¹⁶ Односно, војкавица је начин женског пјевања када први „глас отегне о, други истреса оооо“.¹⁷ Постоје виђења која захтевају потребу да се са лингвистичке и историјске тачке утврди да су ојкаче у ствари, *војкаче*, јер су проширене искључиво на подручју Војне крајине, те да су на основу тога и добиле своје име.

Познати су и други називи за овај римовани двостих који се доминантно јавља у десетарачком облику, мада понегде избија и као осмерац. Готово свака област, крај или село, да не кажемо – сокак, имају своје локалне термине, нарочито за вокални облик изведбе: орзалица, завијалица, потресалица, грокталица (грохоталица), чанталица, тркавица, пријекуша, прелица, кратка, самица, приклапалица, кожунска, бацавица, лагавица, приклопица, канталица, фирмањска, редалица, софрењска, прескакалица и друго.¹⁸

Матерњи језик је главно и најраспрострањеније нематеријално културно наслеђе сваког народа. Из њега извиру многе и различите уметности, духовне лепоте и дисциплине, књижевни родови и жанрови. Када је певан, матерњи језик је у аури сложене уметничке творевине. У први Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије, 2012. године, ојкаче је званично уписана као „поетско-музички облик Срба Динараца-Крајишника у Војводини (Србији)“.

Као римовани десетерачки двостих, ојкаче представља доминантну димензију елемента нематеријалног културног наслеђа. Снажном доживљају припомажу разноврсни музички видови извођења у хетерофоним (разногласним) круговима ове певаније што извиру из препознатљивог динарско-крајишког корена. „Као што постоји грузијска полифонија, или сардинијска, дивно је што поседујемо нешто што можемо назвати у најпозитивнијем смислу српска полифонија, која има своје карактеристике, своју естетику, етику, снагу.“¹⁹

Матерњи језик у бескрају римованих ојкачких десетераца указује се у светлу врхунске усмене књижевности. То је његов примарни и големи домет у

¹⁵ У књизи *Рефрен у народном пјевању (Ренеме, Бијељина и Академија умјетности)*, Бања Лука, 2000, стр. 77) Димитрије О. Големовић пише: „Код Срба у дијаспори присутна је појава када именовање уз помоћ рефрена прераста у посебно име песме. Као пример за то ваља споменути *ојкалице* из Книнске крајине, које су своје име добиле по рефрену *ој*, који се изводи отпеван на једном дугачком тону. Овим песмама сродне су крајишке *ојкаче*...“

¹⁶ *Речник српскохрватској књижевности и народној језика*, књига II, Српска академија наука и уметности, Београд, 1962, стр. 763.

¹⁷ Исто

¹⁸ Цвјетко Рихтман помиње још и овакве називе: преклапуша, придијекуша, натезалица, натезалчина, трзавица, бројевица и друго.

¹⁹ Светлана Спајић (интервју, разговарао Оливер Ђорђевић): *Етноумље*, двоброј 13/14, Београд, 2010, стр. 13.

ојкачкој певанији. Етномузиколози то често губе из вида (част изузецима), и упадају у замку посве ограниченог посматрања овог феномена. Међусобно несагласни, и окренутих леђа, они представљају препреку, чак и сметњу, свеобухватном и усредсређеном сагледавању ојкаче као књижевне творевине. Срећом, уз ову антологију, као парадигме књижевног послања на пољу певаног десетерачког двостиха, постоје још две књиге које истражују литеарне лепоте наше најкраће песме: *Бећарац* Младена Лесковца и *Ганіа* Јове Радоша.²⁰ Овим триптихом покривен је крајишки, панонски и херцеговачки миље.

Српско становништво у Војводини, пореклом из БиХ и Хрватске, живи сопствено културно наслеђе још од времена миграција српског динарског становништва пре и после Првог светског рата и државне колонизације после Другог, као и након грађанског (1991–1995) на тлу претходне Југославије. Наравно, ваља узети у обзир и непрекидне економске миграције.

Као поетско-музички облик, ојкача је одређена трима елементима:

- 1) десетерачким римованим двостихом као примарном константом
- 2) мелодијама крајишко-динарске провенијенције, то јест, разноврсним формама вокалног изражавања
- 3) сценском ситуацијом и спонтаним приликама за извођење.

Ојкача је, дакле, независна књижевна минијатура, народна поетска творевина у малом, у два стиха, која се јавља са неограниченим обиљем тема које динамизују извођачки чин: *Сва су села оірађена жицом, / само моје ѿлавом љубдичицом. Или: Обрве ми очи обавиле, / реци граіи јесу ли ѿи миле.*

Музичка компонента ојкаче подразумева старије и новије облике извођења који припадају идиомима динарског музичког изражавања. Као двостих, ојкача се може изводити као вокална или вокално-инструментална форма. Ово певање је налик природи, личи на пејсаже и рељефе одакле потиче. Говорећи језиком етномузиколога, то је певање у коме се увек јавља ново звучно рухо, на пример, примеса $\frac{1}{4}$ тонског система, глисандо (клизећи, тугаљиви тон), час грлени и отворени, час покривени гласови, па еластичан и асиметричан ритам. На крају се зарони гласом који се изгуби негде у дубинама груди; као нека врста глисанда између кварте (четврти тон по реду од основног) и квинте (пети тон од основног). То нагло падање гласова оставља чудан и мистичан дојам, и то је општа појава. Осим отегнутих тонова, ова врста певања има махом рецитативни карактер, слично гулама, а двогласно – двојницама. Ту доминира интервал тзв. секунде (другог тона после основног). У релативно новијем времену, присутно је и *їевање на бас* (најдубљи мушки глас), препознатљиво по квинтном завршетку. Постоји и – *цикобас*, који се надодаје на

²⁰ Јово Радош: *Ганіа*, Логос, Бачка Паланка, и Удружење Срба из Херцеговине у Војводини, Нови Сад, 2012.

крају или током десетерца, као нека врста зачина, али је веома редак, многи га не умеју извести на прави начин.

У Горњем Раткову, на Змијању, Владо Милошевић је после Другог свјетског рата овако описао певање: „Двије чобанице пјевале су паралелним секундама. Дисонанце које овим пјевањем настају нису оштре. Нешто сјетно издија из овог пјевања. Благост тих дисонанци произилази из природног нетемперованог пјевања, а вокализирају тамно и затворено.“²¹

Ни Петар Кочић не заобилази ову вековну песму. У једној цртици²² описује младиће који, добивши аустријски позив за служење војске у Грацу, песмом јачају болну душу: *Солгачијо, моја бријо шешка, / ој, јелико, ој, јоро зелена, / осџаге ми жена ко гјевојка, / ој, јелико, ој, јоро зелена!* Рефрен *ој, јелико, ој, јоро зелена* јесте метафора за младу жену која ће бити осуђена на дуго чекање мужа што се можда никад неће вратити. Песма је овде и одбрана од зла, вита сабља којом се брани од непријатеља. Једини начин да се затоми туга која се ничим другим не да савладати.

Петар Кочић у поменутој цртици импресивно представља призор: „Два снажна и витка момка као двије јеле, загрљени као два брата, ступајући полагано кроз збор, пјевали су ту жалобитну пјесму, кроз коју је одјекивала туга и неизмјерна жалост за нечим изгубљеним. Свијет се згрнуо око њих, па их прати, а они све снажније, тужније извијају ову нову, чудновату планинску пјесму која дубоко, предубоко у срце задире. Из препланулих и окоштих им образа бије оно пуно, пркосно, планинско здравље и снага, а из очију љута мржња и туга. Пјесмом су ваљда хтјели да отресу тешке чаме и дубоке, немиле слутње што су им обузимале душу.“

Једини инструмент уз који се ојкача пева јесте мала тамбурица, неизгледна, са две-три жице исте дебљине, понекад и четири. Неки је зову и *самица*. Уз њу се може и играти – *двоје и двоје*. Ојкачу уз тамбурицу пева само једно – мушко, жена ретко. И тамбурица је прилагођена тзв. секунди. Жице дају исти тон, али нису сасвим уједначене; једна је незнатно нижа, па кад заједно одјекну дају сетан призвук. Тамбурица је врло једноставно сачињена, уског трупа, подугачког врата, са једнаким преградама.

Реског звука, сва у јецању, ситног мелодијског веза, тамбурица је душу дала за кућну атмосферу, где се својим поводом састало ојкачко друштво. Тек уз тамбурицу долази до изражаја дирљива тананост ојкаче. Уз тамбурицу заблистају најквалитетнији десетерци, чују се најсуптилније песничке творевине, жежи се длака на руци. Покаткад, тамбураш на лицу места скраја стихове. Он је, заправо, жива антологија ојкаче. Јер, тамбуру не може да носи свако. А тај што је носи мора имати посебне врсте углед да би отпевао овакав двостих: *Мућни*

²¹ В. Милошевић: *Сељачко њјевање у бањалучкој Врховини*, Развитак, Бања Лука, 1940, бр. 11.

²² Петар Кочић: *Са збора* (Дело, Београд, 1904)